

Vijftiende Trap: Verhandeling over de onvergankelijke zuiverheid (hagneia) en matigheid (sôphrosynê) met inspanning en zweet door vergankelijke mensen bekomen

1.¹ Wij hebben gehoord dat de maenade² (=de gulzigheid) zopas gezegd heeft dat de oorlog tegen de (zuiverheid) van de lichamen een nakomeling van haar is³. En dit is niet te verwonderen, want dat leert ons ook onze beroemde oude voorvader Adam. Want indien hij niet overwonnen was geweest door zijn buik, had hij niet geweten wat een echtgenote was⁴. Daarom vallen zij die het eerste gebod onderhouden niet in de tweede overtreding, maar blijven zij zonen van Adam, zonder te weten wat Adam was, maar zijn zij een weinig minder dan de engelen geschapen (Ps 8,6). En dat, opdat het kwaad niet onsterfelijk zou blijven, zoals hij zegt die zijn naam – de Theoloog – van de theologie ontvangen heeft⁵.

2. Zuiverheid⁶ (*hagneia*) is verwerving van een lichaamloze natuur. Zuiverheid is het geliefde huis van Christus en de hemel op aarde van het hart. Zuiverheid is een boven de natuur uitgaande verloochening van de natuur, en de waarlijk wonderbare wedijver⁷ van een sterfelijk en vergankelijk lichaam met de lichaamlozen (= de engelen). Zuiver is wie zich bevrijd heeft van de (lichamelijke) liefde door de (goddelijke) liefde en het stoffelijke vuur geblust heeft door het onstoffelijk vuur⁸.

3. Matigheid⁹ (*sôphrosynê*) is een algemene naam voor alle deugden. Matig (*sôphrôn*) is wie zelfs in zijn slaap geen enkele beweging of verandering van zijn innerlijke toestand gewaarwordt. Matig is wie steeds een volmaakte gevoelloosheid tegenover de verscheidenheid van de lichamen bezit. Dit is de bepaling en de definitie van de volmaakte en allerzuiverste zuiverheid, zich op gelijke wijze gedragen tegenover bezielde en onbezielde, met rede begaafde en redeloze lichamen.

4.a. Dat niemand van wie zich geoefend hebben in de zuiverheid mene dat hij haar bezit verworven heeft door zichzelf. Want dat iemand zijn eigen natuur overwint behoort tot de onmogelijkheden. Waar de nederlaag van de natuur¹⁰ heeft plaatsgehad, daar erkent men de aanwezigheid van Hem die boven de natuur staat. Want het lijdt in het geheel geen tegen-

spraak dat het zwakkere door het sterkere verdreven wordt.

b. Het beginstadium (*archê*) van de zuiverheid is de (slechte) gedachte zonder instemming (*asygkatathetos*), en occasionele ejaculaties (van sperma) zonder vergezellende mentale voorstellingen¹¹. Het middenstadium (*mesotês*) zijn natuurlijke beroeringen (*kinêsis*) veroorzaakt door de hoeveelheid spijzen en dat alleen, zonder voorstellingen en zonder zaadlozing. Het eindstadium is het afsterven (*nekrôsis*) van het lichaam in ruil voor het afsterven van (slechte) gedachten (*logismos*).

5. Waarlijk gelukkig, hij die voor alle lichaam, alle huidskleur, alle schoonheid een volledige gevoelloosheid (*anaesthesia*) verworven heeft.

6. Niet wie het leem¹² (van zijn lichaam) onbevlekt bewaard heeft, is zuiver, maar wie zijn ledematen aan zijn ziel onderworpen heeft, is volmaakt.

7. Groot is wie bij een aanraking zonder hartstocht blijft (*apathes*), groter wie bij het zien ongekwetst blijft en door het aanschouwen van de schoonheid van het hemelse de aanblik van het vuur overwint.

8. Wie door het gebed (*euchê*) de hond (= de demon van de onkuisheid) van zich afstoot gelijkt op wie vecht tegen een leeuw. Wie hem verslaat door tegenspraak (*antirrhêsis*)¹³, gelijkt op wie zijn vijand nog achtervolgt. Maar wie de aanval van die hond geheel en al misprijst (*exoutheneô*), is, ofschoon hij (nog) in het vlees is, dan tenminste uit het graf opgestaan¹⁴.

9. Indien het een teken van waarachtige zuiverheid is, onbewogen te zijn bij de dromen tijdens de slaap, dan is het ongetwijfeld een teken van wellust door zijn gedachten een zaadlozing te ondergaan terwijl men wakker is.

10. Wie met zweet en inspanningen die tegenstander bekampt, gelijkt op iemand die zijn vijand met een rietstengel vastbindt. Wie hem bekampt met zelfbeheersing (*egkrateia*)¹⁵ en nachtwake (*agrupnia*), gelijkt op wie hem een halsboei om de nek doet. Wie hem bekampt met nederigheid (*tapeinophrosynê*)¹⁶ en afwezigheid van toorn (*aorgêsia*) en dorst, gelijkt op wie zijn vijand doodt en hem in het zand verbergt (cf Ex 2,12). Versta door zand de nederigheid, want zij verschaft geen voedsel aan hartstochten (*pathos*), maar zij is aarde en as.

11. Een andere is hij die door zijn vechten, een andere die door zijn nederigheid, een andere die door goddelijke openbaring¹⁷ de tiran geboeid houdt. De ene gelijkt op de morgenster (=met

vechten), de andere op de volle maan (= met nederigheid), de andere op de stralende zon (=door goddelijke openbaring)¹⁸. Ieder van hen bezit zijn burgerschap in de hemelen. Uit de dageraad ontstaat het licht, uit het licht gaat de zon op. Zo kan wat gezegd is begrepen en verstaan worden¹⁹.

12. De vos veinst te slapen, het lichaam en de demon veinst matigheid. Maar de eerste doet het om een vogel te verschalken, de tweede om een ziel in het verderf te storten.

13. Betrouw niet op de klei tijdens uw leven, en vertrouw haar niet, totdat gij Christus hebt ontmoet.

14. Vertrouw er niet op niet te vallen omwille van onthouding (*egkrateia*), want iemand die nooit iets gegeten had, werd uit de hemel geworpen.

15. Enkele wijze mannen (*gnôstikos*)²⁰ geven een mooie definitie van de verzaking (*apotagê*) en noemen haar: "Vijandschap tegen het lichaam, en strijd tegen de buik."²¹

16. Bij de beginnelingen ontstaat het vallen (*ptôma*) meestal uit 'goed eten', bij gevorderden ook uit het hebben van een hoge gedachte over zichzelf (*hypsêlophrosynê*), maar dit komt ook voor bij beginnelingen. Bij hen die de volmaaktheid benaderen komt het vallen gewoonlijk voort uit het veroordelen (*katakrinô*) van de naaste en alleen daaruit.

17. Sommigen prijzen zalig hen die van nature als eunuchen zijn geboren, daar zij volgens hen bevrijd zijn van de tirannie van het lichaam. Ik evenwel prijs zalig hen die zich dagelijks tot eunuchen maken, zij die zichzelf met hun denken als met een mes plegen te castreren²².

18. Ik heb gezien dat sommigen onvrijwillig vielen, en ik heb ook gezien dat er vrijwillig wilden vallen, maar het niet konden. Ook heb ik deze laatsten voor ongelukkiger gehouden dan hen die dagelijks vielen, daar zij, ofschoon onbekwaam om te vallen, de stank begeerden.

19. Meelijwekkend is hij die valt (*piptô*), maar meer beklagenswaardig is hij die oorzaak is dat een ander valt, want hij draagt het gewicht van de twee fouten en van het genot van de ander.

20. Wil de demon van de onkuisheid (*porneia*) niet verslaan door zelfrechtvaardiging (*dikaiologia*)²³ en disputeren (*antilogia*), want hij bezit de overtuigende argumenten, daar hij ons met onze eigen natuur (*physikôs*) bestrijdt²⁴.

21. Wie zijn eigen vlees wil overwinnen of bekampen op eigen krachten, vecht tevergeefs. Want indien de Heer het huis van het

vlees niet afbreekt en het huis van de ziel bouwt, dan vast en waakt tevergeefs hij die het wil afbreken (cf Ps 126,1).

22. Vertrouw aan de Heer de zwakheid van uw natuur toe, terwijl gij ten volle uw eigen onmacht erkent, en gij zult de genade (*charisma*) van de matigheid (*sôphrosynê*) ontvangen op een onmerkbare wijze (*anepaisthêtôs*)²⁵.

23. Bij de ontuchtigen bestaat, zoals mij één van hen, die het ervaren had, na zijn ontuchtering (*eknêpsis*) vertelde, een soort liefdesverlangen voor lichamen en een schaamteloze en onmenselijke geest die duidelijk verblijft in het diepste van het hart (*en têi tês kardias aisthêsei*) zelf en die aan wie (door hem) bekampt wordt een fysieke pijn van het hart laat gewaarworden, gelijkend op een oven van vuur. (Deze schaamteloze geest) vreest God niet en misprijst de gedachte aan een straf als onbenullig. Hij verfoeit het gebed. Hij beschouwt, wanneer de daad zelve bijna aan de gang is, het zien van lijken als het zien van onbezielden stenen. Die geest is krankzinnig en brengt degene die erdoor bezeten is buiten zichzelf, hij is dronken door een onafgebroken begeerte naar een redelijk en redeloos wezen. "Zouden zijn dagen niet verkort worden, dan zou geen enkele ziel gered worden" (Mt 24,22), bekleed als ze is met die leem vermengd met vuil bloed en vocht. Hoe zou het immers kunnen? Omdat ieder schepsel onverzadigbaar begeert wat hem verwant is²⁶. Het bloed begeert bloed, en de worm de worm, en modder begeert modder, daarom ook begeert het vlees het vlees, ook indien wij met bepaalde kunstgrepen proberen de bedrieger te bedriegen, wij die de natuur geweld aandoen en naar het koninkrijk verlangen (cf Mt 11,12).

24. Gelukkig zij die deze hiervoor besproken strijd niet ervaren hebben. Laten ook wij bidden dat wij geheel en al van zulke beproeving bevrijd blijven. Want zij die in de kuil, waarvan gesproken werd, afglijden, vallen naar beneden ver van hen die opstijgen en afdalen op die bekende ladder (cf Gn 28,12). Om daaruit op te staan (*anastasis*) hebben zij veel inspanningen gepaard aan uiterste honger nodig.

25. Laten wij uitkijken of soms niet ook bij onze geestelijke vijanden, zoals in een zintuiglijk waarneembare oorlog, ieder van hen, wanneer zij in slagorde tegenover ons opgesteld staan, opgesteld is om een eigen taak²⁷ uit te voeren; wat wonderbaar is.

26. Ik heb het opgemerkt en gezien bij wie bekoord worden, dat

er fouten (*ptôma*) zijn die zwaarder zijn dan andere. Wie verstand heeft om te luisteren, hij luistere (cf Mt 11,15). De demon is gewend – en dit vooral bij de asceten en bij hen die deelhebben aan het leven in eenzaamheid (*monêrês bios*) – dikwijls al zijn aandrift, al zijn ijver, al zijn kunstgrepen, sluwheid en gedachte in te zetten in wat tegen de natuur is en niet in wat volgens de natuur is en te bewerken dat zij meer vandaaruit beoorloofd worden. Daarom ook gebeurt het dat er zijn die omgaan met vrouwen en daardoor helemaal niet tot begeerte gekweld worden, zichzelf gelukkig prijzen. Ze weten niet, de ellendelingen, dat, waar de ondergang groter is, er daar geen nood is aan een lichtere (ondergang).

27. Ik meen dat omwille van de volgende twee redenen onze allerrampzaligste moordenaars gewoon zijn ons, rampzaligen, door zonden tegen de natuur²⁸ te bestrijden en geheel te verwoesten: (ten eerste) omdat wij overal overvloed hebben aan gelegenheden om te zondigen, en (ten tweede) omdat wij een zwaardere straf ontvangen. Wat gezegd werd heeft hij (= de monnik) ervaren, die vroeger bevelen gaf aan de woudezels, maar tenslotte op een ellendige wijze door de wilde woudezels bevolen werd en bespottelijk²⁹ gemaakt. En hij die vroeger gevoed werd door brood uit de hemel, werd later van deze genade beroofd. En wat waarlijk nog meer verwondering wekt: ook na zijn bekering zei onze leermeester Antonius³⁰, jammerend: “een grote zuil is gevallen.” Maar de wijze man verborg de manier waarop hij gevallen was, want hij wist dat er onkuisheid bestaat die lichamelijk maar zonder een tweede lichaam bedreven wordt³¹.

28. Er bestaat in ons een soort dood en een soort vernietiging door de zonde veroorzaakt in ons, die we met ons ronddragen, vooral in onze jeugd, die ik niet heb aangedurfd op schrift te stellen. Want hij die gezegd heeft: “Het is schandelijk, te zeggen en te schrijven en te aanhoren wat in het verborgen door sommigen bedreven wordt” (Ef 5,12), weerhield mijn hand.

29. Dat vlees dat van mij is en niet van mij, vijand en vriend³², heeft Paulus een dood genoemd: “Want wie zal mij, zegde hij, verlossen van dit lichaam des doods” (Rom 7,24). Maar een andere theoloog³³ noemde het vlees “vol hartstocht”, en “slavin”, en “nachtelijk”. Maar om welke reden zij met betrekking tot het vlees deze epitheta gebruiken, daar dorst ik naar het te leren.

30. Indien het vlees, zoals tevoren gezegd is, een dood is, sterft

hij die het vlees overwonnen heeft in het geheel niet. Maar "wie is die mens, die zal leven en de dood niet zal zien", namelijk de bezoedeling van zijn vlees (Ps 88,48)? Ik dring aan dat de vraag gesteld wordt: wie is groter, hij die gestorven is en verrijst, of hij die in het geheel niet sterft. Hij die de tweede zalig prijst, vergist zich, want na gestorven te zijn is Christus opgestaan. Hij die de eerste zalig prijst, wil dat er geen enkele reden tot wanhoop is bij hen die sterven, of beter bij hen die zondigen.

31. De onmenselijke vijand, de leider van de onkuisheid (*porneia*), zegt dat God menslievend is³⁴ en dat hij veel vergiffenis schenkt aan die hartstocht omdat zij volgens hem overeenkomt met de natuur. Maar laten wij de listen van de boze geesten in het oog houden, en na het stellen van de daad zullen wij bevinden dat zij Hem noemen een gerechte rechter zonder medelijden³⁵. Eerst immers, om ons tot zonde te brengen, houden zij het eerste voor, en nu dan het andere, om ons in de wanhoop te verdrinken. En zolang de droefheid en de wanhoop aanwezig zijn, kunnen wij ons niet beschuldigen of onszelf verwijten maken of straffen voor onze misstap. En wanneer droefheid en wanhoop uitgedoofd zijn, dan neemt de tiran van de menslievendheid ons weer over.

32. In de mate dat de Heer onvergankelijk en onlichamelijk is, in die mate verheugt Hij zich over de zuiverheid (*hagneia*) en de onvergankelijkheid (*aphtharsia*) van ons lichaam. Sommigen zeggen dat de demonen zich over niets anders zo verheugen als over de stank van de onkuisheid (*porneia*), en derhalve dat zij over geen andere hartstocht zich zo verheugen als over de bezoedeling van het lichaam³⁶.

33. De zuiverheid is de vereniging (*oikeiôsis*) en de gelijkenis (*homoiôsis*) met God, voor zover dat voor mensen mogelijk is. Moeder van de zoetheid (van vruchten en planten) is aarde en dauw. Moeder van de zuiverheid is stilheid (*hesychia*) samen met gehoorzaamheid.

34. De uit stilheid (*hesychia*) ontstane hartstochteloosheid (*apatheia*) van het lichaam, blijft niet onverstoord wanneer zij dikwijls in contact treedt met de wereld, maar (de hartstochteloosheid) die ontstaat uit gehoorzaamheid is overal deugdelijk en ongeschokt³⁷.

35. Ik heb gezien dat hoogmoed nederigheid veroorzaakte³⁸, en heb mij herinnerd hem die zei: "Wie kent de gedachte des Heren?" (Rom 11,34)

36. De val (in de zonde) is de put die de hoogmoed graaft en de vrucht ervan. Een val (in de zonde) (*ptôma*) is dikwijls voor hen die willen vertrekpunt voor nederigheid.

37. Wie met gulzigheid en verzadiging (*koros*) de demon van de onkuisheid wil overwinnen, gelijkt op wie met olie een brand blust.

38. Wie van mening is alleen met onthouding (*egkrateia*) die oorlog te doen ophouden, gelijkt op wie poogt zich uit de zee te redden door met één hand te zwemmen. Paar met onthouding (*egkrateia*) nederigheid, want zonder de tweede wordt de eerste inefficiënt bevonden³⁹.

39. Al wie bemerkt dat hijzelf beheerst wordt door een of andere hartstocht, dat hij voor alles zich wapene tegen haar, ook als het er maar één is, en vooral tegen de inwendige vijand. Want zolang die hartstocht niet vernietigd is, halen wij geen voordeel uit de overwinning op de overige hartstochten. Maar wanneer ook wij die Egyptenaar neergeslagen hebben, zullen wij ongetwijfeld in de braamstruik van de nederigheid God zien (cf Ex 2,12 en 3,2). Ik heb bemerkt, toen ik beproefd werd, dat die wolf op een bedrieglijke wijze een zinloze vreugde, tranen en vertroosting aan mijn ziel bezorgde, en ik meende, beginneling als ik was, winst in mijn hand te houden en niet bederf.

40. Indien, "iedere zonde, die de mens zou kunnen bedrijven, buiten het lichaam is, maar wie ontucht bedrijft tegen zijn eigen lichaam zondigt" (1Kor 6,18), dan wordt dat ongetwijfeld daarom zo gezegd, omdat wij het wezen zelf van het vlees plegen te bezoedelen door de zaaduitstorting, wat bij een andere zonde onmogelijk kan gebeuren. Wat mij betreft, ik vraag me af waarom wij bij iedere zonde gewoon zijn alleen maar te zeggen dat de mensen een fout begaan, maar telkens als wij vernemen dat iemand ontucht (*porneuô*) bedreven heeft, wij op smartelijke wijze zeggen: die en die is 'gevallen'⁴⁰?

41. Een vis vlucht snel de haak, de wellustige ziel wendt zich af van de stilheid (*hêsychia*).

42. Telkens wanneer de duivel mensen aan elkaar wil binden met een schandelijke band, test hij ieder van beide partijen, om te zien van bij welke hij met het vuur begint.

43. Dikwijls schijnen zij die geneigd zijn tot wellust (*philêdonon*), meevoelend (*sympathês*), barmhartig (*eleêmôn*) en berouwvol (*eukatanyktos*) te zijn, terwijl zij die zich toeleggen op de zuiverheid niet in die mate zulke gesteltenissen bezitten.

44. Een vergeestelijkt en wijs (*gnôstikos*) man stelde mij een vreselijke vraag: "Welk soort zonde, zei hij, is, moord en geloofsverzaking (*arnêsis*) uitgezonderd, de zwaarste van alle?" Toen ik hem geantwoord had "in ketterij te vallen", zegde hij: "Waarom dan acht de katholieke Kerk, wanneer zij ketters opneemt na een oprechte afzwering van hun ketterij, hen waardig deel te nemen aan de mysteriën, terwijl zij, wanneer zij iemand opneemt die ontucht gepleegd heeft (*porneuô*), zijn zonde beleden heeft en opgehouden heeft haar te bedrijven, door de apostolische canons hem beveelt gedurende vele jaren zich verwijderd te houden van de vlekkeloze mysteriën? Ik stond daar perplex, en de uitzichtloze vraag is onopgelost gebleven⁴¹.

45. Laten wij onderzoeken, meten en bestuderen welke zoetheid tijdens het zingen van de psalmen ons ten deel valt vanwege de demon van de onkuisheid, welke vanwege de woorden van de Geest, en van de in hen aanwezige genade en kracht.

46. Moge het u niet ontgaan, jonge man, want ik heb gezien dat sommigen van harte baden voor wie hun lief waren en, gedreven door onkuisheid, meenden de wet van de liefde te vervullen.

47. Het is mogelijk door een aanraking lichamenlijk bezoedeld te worden, want niets is gevaarlijker dan dat zintuig (= de tastzin).

48. Herinner u de man die zijn kleed om zijn hand gewikkeld had⁴² en maak uw hand ongevoelig tegenover wat volgens de natuur is en niet volgens de natuur en tegenover het eigen lichaam en dat van een ander.

49. Ik meen dat iemand in het geheel niet heilig mag genoemd worden in de echte betekenis van het woord, indien hij niet eerst deze leem (*gê*)⁴³ zal omvormen tot iets heiligs, indien tenminste deze omvorming ook mogelijk is.

50. Wanneer wij ons te bed leggen, laten wij dan waakzaam zijn (*nephô*), omdat onze geest (*nous*) dan zonder ons lichaam strijdt met de demonen, en indien hij wellustig bevonden wordt, wordt hij gemakkelijk een verrader.

51. Dat de gedachte aan de dood zich samen met u te slapen legge en samen met u opsta, en ook een monologistisch (*monologistos*) Jezusgebed⁴⁴. Want ge zult niets zo efficiënt vinden als dat als hulpmiddelen tijdens de slaap.

52. Er zijn er die leren dat de bekoringen en de polluties alleen veroorzaakt worden door de spijsen. Ik heb gezien dat termi-

naal zieken en mensen die hun vasten op de spits dreven daardoor bezoedeld werden.

53. Ik ondervroeg eens hierover een van de meest ervaren (*dokimos*) monniken met een kritische instelling, en de gelukzalige leerde mij zeer duidelijk: "Er bestaat", zei de beroemde man, "een zaaduitstorting tijdens de slaap die veroorzaakt wordt door veelheid van spijzen en losbandigheid (*anesis*), er bestaat een tweede, die voortkomt uit hoogmoed (*hyperêphania*), telkens wanneer wij ons verhovaardigen over een langdurig uitblijven bij ons van de pollutie, en er bestaat een derde die voortkomt uit het veroordelen van zijn naaste. De twee laatste, zei hij, kunnen ook aan de zieken overkomen, en wellicht ook de drie. Maar indien iemand ziet dat hij rein is van al de hiervoor vernoemde oorzaken, dan is hij gelukkig omdat hij zo hartstochtloos (*apatheia*) is, daar hij wat voorgevallen is alleen heeft meegemaakt door afgunst van de demonen. God staat het toe dat het bij hem zo nu en dan gebeurt, opdat hij door een zondeloos accident een zeer diepe nederigheid zou verwerven.

54. Dat niemand het voorneemt de droombeelden (*phantasma*) uit zijn slaap overdag bij zichzelf te overwegen, want dat is ook de bedoeling van de demonen om ons, terwijl wij wakker zijn, bij middel van onze dromen te bezoedelen⁴⁵.

55. Laten wij luisteren naar een andere arglistigheid (*panourgia*) van onze vijanden. Zoals de spijzen die schadelijk zijn voor het lichaam na een jaar of na een dag de ziekte bij ons plegen te verwekken, zo geschiedt het dikwijls ook met de oorzaken die de ziel bezoedelen.

56.a. Ik heb gezien dat (monniken) wellustig zwolgen en niet terstond werden bestreden (door de vijand), ik heb ook gezien dat (monniken) samen met vrouwen aten en met hen omgingen en onmiddellijk geen enkele slechte gedachte concipieerden, en toch nadat de misleiden zelfvertrouwen hadden gekregen en zich veilig en zeker voelden (*amerimneo*), toen ze meenden vrede en veiligheid te bezitten, ondergingen zij in hun cel een plotse linge ondergang. Welke ondergang? Die welke ons alleen lichamelijk en geestelijk te beurt valt als we in de eenzaamheid zijn. Hij die bekoord werd, weet het. Wie niet bekoord werd, moet het niet weten.

b. In die omstandigheden bezitten wij een goed hulpmiddel: zak, as, heel de nacht blijven rechtstaan, zich brood ontzeggen,

een brandende tong en in geringe mate met enkele druppels verfrist, het verblijf in graven (ossuaria) en voor alles de nederigheid (*tapeinôsis*) van hart, en, indien het mogelijk is, een (geestelijke) vader⁴⁶ of een vurige broeder, oud door zijn inzicht, om ons te helpen. Want ik zou verbaasd staan, indien iemand alléén een schip zou kunnen redden uit de volle zee.

57. Dezelfde zonde (*ptôma*) bekomt dikwijls een honderdvoudig zwaardere veroordeling dan wanneer zij bedreven werd door een andere persoon, omwille van het karakter, omwille van de plaats en omwille van zijn vorderingen en van veel andere omstandigheden.

58. Iemand vertelde mij⁴⁷ van een wonderbaar en uiterst buitengewoon niveau van zuiverheid (*hagneia*). Toen iemand⁴⁸ een mooi lichaam gezien had, zei hij, prees hij daaromtrent ten zeerste de Schepper, en door deze aanblik alleen werd hij bewogen tot liefde tot God en tot een bron van tranen. En het was verbazingwekkend om te zien dat wat een kuil zou kunnen zijn voor iemand, voor een ander een bovennatuurlijke oorzaak werd voor kransen. Indien zulk een man in zulke omstandigheden altijd zulke gevoelens en zulke handelwijze bezit, dan is hij tot onsterfelijkheid opgestaan vóór de algemene verrijzenis⁴⁹.

59. Laten we dezelfde gedragslijn volgen ook voor de liederen en gezangen. Want de godminnende mensen plegen bewogen te worden tot opgewektheid en goddelijke liefde en tot tranen én door profane én door geestelijke liederen, maar de wellustelingen, tot het tegengestelde.

60. Er zijn er die – wat wij tevoren reeds gezegd hebben – op eenzame (*hesychastikos*) plaatsen veel meer plegen bekoord te worden. Dat is ook niet verwonderlijk. Want de boze geesten wonen daar bij voorkeur⁵⁰, omdat zij door de Heer in de woestijnen en in de afgrond verbannen werden voor onze redding.

61. De demonen van de onkuisheid (*porneia*) bestrijden fel de hesychast (*hesychastes*), om hem, als zou hij geen nut halen uit de eenzaamheid (*erêmos*), terug te drijven naar de wereld. Ze verwijderden zich van ons die in de wereld leven, opdat wij, in de mening dat wij daar (door hen) niet bestreden worden, met de mensen in de wereld zouden blijven leven.

62. Waar wij beoorloogd worden, daar bestrijden wij ongetwijfeld de vijand hevig. Want als hij door ons niet beoorloogd wordt, wordt ook hij als een vriend van ons bevonden.

63. Wanneer wij ons in de wereld bevinden omwille van een of

andere behoefte, worden wij door de hand van God beschermd, wellicht dankzij het gebed van onze (geestelijke) vader, opdat ook de Heer niet gelasterd wordt om onzentwille. Ja soms zelfs komt het voor dat wij beschermd worden door onze ongevoeligheid (*analgèsia*) en omdat wij tevoren veel ervaringen hebben opgedaan en oververzadigd zijn van wat wij gezien hebben en van wat er gezegd en gedaan werd, of ook omdat de demonen uit eigen beweging zich terugtrokken, en de demon van de eigenwaan (*oièsis*) voor ons achterlieten, die de plaats van alle demonen inneemt.

64. Luister naar een andere kunstgreep van die bedrieger en naar zijn arglistigheid, gij allen die van plan zijt u nauwgezet toe te leggen op de zuiverheid (*hagneia*), en wees op uw hoede. Iemand van hen, die de ervaring van die list hebben meege maakt, verhaalde me dat zeer dikwijls de demon van de ontucht (*sômata*) zich geheel en al terugtrekt, en de monnik de diepste vroomheid inspireert en wellicht ook zo nu en dan een bron van tranen, wanneer hij met vrouwen zit te praten of zich met hen onderhoudt, en hem influistert hen te vermanen over de gedachte (*mnêmê*) aan de dood, en het oordeel, en de kuisheid (*sôphrosynê*), opdat door zijn woord en zijn gehuichelde vroomheid zij, de rampzalige vrouwen, zouden toesnellen naar de wolf als naar een herder, en, wanneer vervolgens intieme vriendschap en familiariteit (*parrhêsia*) totstandgekomen is, op dat ogenblik de geheel en al rampzalige monnik ten val zou komen.

65. Laten wij hals over kop vluchten om niet de vrucht te zien of te horen, waarvan wij trouwens beloofd hebben niet te proeven. Want ik zou verbaasd zijn als wij ons sterker wanen dan de profeet David (2 S 11,2-4), wat onmogelijk is. Zo hoog en groot is de lof van de zuiverheid (*hagneia*) dat enkelen van de vaders het aangedurfd hebben⁵¹ haar hartstochteloosheid (*apatheia*) te noemen.

66. Sommigen zeggen dat het daarenboven onmogelijk is na geproefd te hebben van de zonde, zuiver (*hagnos*) genoemd te worden. Maar ik weerleg hen en verklaar: "Het is mogelijk en gemakkelijk voor wie het wil een wilde olijfboom te enten op een tamme olijfboom". Indien de sleutels der hemelen zouden toevertrouwd geweest zijn aan iemand die maagd was naar het lichaam, dan zouden wellicht zij, waarover wij tevoren spraken, een rechtmatige opinie verkondigen, maar anders, dat hij die een schoonmoeder bezat (cf Mc 1,30) hen beschame, daar hij én

zuiver geworden is, én de sleutels van het koninkrijk gedragen heeft (cf Mt 16,19)⁵².

67. Veelvormig is de slang van de ontucht (*sômata*)⁵³. Aan hen die geen ervaring hebben (met zondigen) suggereert zij één experiment te wagen en dan op te houden. Maar hen die met de zonde hebben kennisgemaakt, spoort de ellendeling vanuit de herinnering aan hun zonde aan tot een nieuw experiment. Velen van de eerste categorie worden niet aangevochten (*apolemêtos*) omdat zij het kwaad niet kennen. Die van de tweede categorie, daar zij voortaan de ervaring van die bevlekking bezitten, ondergaan kwellingen en aanvechtingen. Toch komt het tegenovergestelde dikwijls voor.

68. Wanneer enigen van ons uit de slaap opstaan, goedgemutst en in vredige gezindheid, dan worden wij door de heilige engelen in het geheim getroost, dat is vooral het geval, telkens als wij na veel bidden en ascese in slaap gevallen zijn. Maar het komt ook voor dat wij slechtgezind opstaan als gevolg van slechte dromen en fantasieën (*theama*).

69. Ik heb gezien dat de goddeloze (= de demon) zich hoog verhief, hoog oprees, zoals de ceders van de Libanon, en paniek zaaide en als een razende tekeer ging in mij. En ik ging hem voorbij bij middel van onthouding (*egkrateia*), en zie zijn razernij was niet meer als tevoren. En ik heb hem gezocht na mijn gedachte vernederd te hebben, en zijn aanwezigheid of een spoor van hem werd in mij niet meer gevonden (cf Ps 36,35-36).

70. Al wie zijn lichaam overwint, die overwint de natuur. Wie zijn natuur overwint, staat volstrekt boven de natuur. Wie dat bereikt heeft "werd een weinig onder de engelen geplaatst" (cf Ps 8,6), om niet te zeggen niets (onder de engelen geplaatst).

71. Het is niet verwonderlijk dat het onstoffelijk wezen een onstoffelijk wezen bestrijdt⁵⁴. Maar het is werkelijk een wonder, dat een stoffelijk wezen (= mens), dat in strijd is met die vijandige en listige materie, de onstoffelijke vijanden op de vlucht jaagt⁵⁵.

72. Dat de goede Heer een grote voorzienigheid omtrent ons aan de dag legt toont Hij hierin dat Hij de schaamteloosheid van de vrouw de mond snoert door de schaamte als door een soort teugel, want indien zij op eigen initiatief achter de man zou aanlopen, dan zou geen vlees gered worden.

73.a.⁵⁶ De Vaders, die onderscheidingsvermogen bezitten (*diakritikos*), geven een verschillende definitie aan de 'aanval/

suggestie' (*prosbolê*), en de 'binding/toenadering/koppeling' (*syndyasmos*), en de 'instemming' (*synkatathesis*), en de 'gevangenschap' (*aichmalôsia*) en de 'strijd' (*palê*), en wat de 'hartstocht' (*pathos*) van de ziel genoemd wordt.

b. De 'aanval/suggestie' (*prosbolê*) definiëren de gelukzaligen⁵⁷ als een eenvoudig woord, of een beeld (*eikôn*) van een willekeurig object dat recentelijk in het hart werd binnengebracht.

De 'binding/toenadering/koppeling' (*syndyasmos*) bepalen zij als de samenspraak met het object dat verschenen is, met of zonder hartstocht.

De 'instemming' (*synkatathesis*) definiëren zij als de van genot vergezeld neiging van de ziel tot het object dat verschenen is. De 'gevangenschap' (*aichmalôsia*) bepalen zij als de gewelddadige wegvoering van het hart, tegen zijn wil in, of als een voortdurend samenzijn met het willekeurig object dat de zeer goede gesteltenis van onze ziel vernietigt.

c. De 'strijd' (*palê*) definiëren zij: een machtsontplooiing tegen de strijder, aan weerskanten even sterk, die vrijwillig de overwinning behaalt of de nederlaag lijdt.

'Hartstocht' (*pathos*) in eigenlijke zin (*kyriôs*) noemen zij (een kwaad) dat lange tijd hevig de ziel belaagt, en haar tenslotte als het ware voert naar een gewoonte door de intieme onderlinge omgang, zodat de ziel uit eigen beweging en uit affiniteit er naar overloopt.

d. Van dit alles is het eerste zondeloos, het tweede niet altijd, het derde (is zondeloos of niet) volgens de gesteltenis van de strijder. De 'strijd' is medeoorzaak van kransen of straffen. De 'gevangenschap' wordt op een andere wijze beoordeeld wanneer zij zich voordoet op het ogenblik van het gebed, op een andere wijze, wanneer zij zich voordoet op een ander ogenblik, en zij wordt anders beoordeeld bij onverschillige, anders bij slechte gedachten.

De hartstocht evenwel is ondubbelzinnig onderworpen ofwel aan een boete die een tegenwicht vormt, ofwel aan een toekomstige straf. Derhalve hakt hij, die de aanval van de eerste bekoering zonder hartstocht overweegt, met een slag al de laatste (aanvallen) (*ta eschata*) weg.

e. Bij de meest nauwgezette van de wijze (*gnôstikos*) Vaders bestaat er een andere theorie (*ennoia*)⁵⁸ subtieler dan de voorgaande, waarvan sommigen zeggen dat ze 'pararrhipismos', hevige beroering van de geest genoemd wordt. Deze beroering,

tijdloos, en woordloos, en beeldloos pleegt op een snellere wijze de hartstocht (*pathos*) mee te delen aan wie haar ondergaat. Bij de geesten wordt er niets sneller of onzichtbaarder gevonden dan die beroering. Door een eenvoudige en met niets verbonden, tijdloze en onverwachte herinnering, door sommigen zelfs niet opgemerkt, toont zij haar aanwezigheid aan de ziel. Indien iemand nu zulke subtiliteit door zijn rouwmoedigheid (*penthos*) heeft kunnen vatten, dan kan die ons leren, hoe het mogelijk is, dat alleen met het oog, en met een eenvoudige aanschouwing, en met een eenvoudig aanraken van de hand en het horen van een melodie, zonder enige gedachte of redenering de ziel met hartstocht onkuisheid (*porneuô*) kan bedrijven.

74. Sommigen⁵⁹ zeggen dat door gedachten aan onkuisheid (*porneia*) het lichaam tot hartstochten komt. Anderen zeggen daarentegen dat door de zintuigen van het lichaam slechte gedachten voortkomen. Ook zeggen de eersten dat, indien de geest het voortouw niet zou genomen hebben, het lichaam niet zou gevolgd zijn. De tweeden halen de boosheid van de lichamelijke driften aan tot hun eigen verdediging en zeggen: dikwijls komen de slechte gedachten binnen in het hart door een zeer aangenaam visioen (*opsis*), of het aanraken met de hand, of door het ruiken van iets welriekends, of door het horen van een lieflijke klank. Hierover zal hij die van de Heer de macht gekregen heeft, onderwijzen. Want zulke zaken zijn noodzakelijk en nuttig voor hen die met kennis (*gnôsis*) de ascese (*praktikê*) beoefenen. Maar voor wie zich ernstig inzetten in de eenvoud des harten is de kennis daarvan onbelangrijk. Want allen bezitten de kennis niet, noch allen de gelukzalige eenvoud, het borstharnas tegen de listen van de boze geesten (*ponêros*)⁶⁰.

75. Enkele hartstochten komen uit het binnenste en gaan over naar het lichaam. Andere omgekeerd. Bij de mensen die in de wereld leven gebeurt het tweede, bij hen die deelhebben aan het monnikenleven het eerste omwille van hun gebrek aan materiële zaken. Maar hierover zeg ik dit: "Gij zult bij de slechten wijsheid zoeken en haar niet vinden" (Spr 14, 6).

76.a. Wanneer wij, na veel tegen de demon, de metgezel van onze klei⁶¹, te hebben gestreden, hem uit ons hart hebben verdreven na hem gekweld te hebben met de steen van het vasten, en het zwaard van de nederigheid, dan verblijft hij voortaan als een soort worm in ons lichaam en poogt hij, de ellendeling, ons te bezoedelen door ons te prikkelen tot redeloze en ongepaste

bewegingen (*kinêsis*)⁶². Dit ondergaan gewoonlijk zij die gehoorzamen aan de demon van de hoogmoed. Omdat zij niet meer voortdurend in hun hart onkuise (*pornikos*) gedachten overwegen, neigen zij tot die hartstocht (van de hoogmoed). En (opdat zij overtuigd zijn) dat wat ik gezegd heb waar is: wanneer die mensen een soort stilheid (*hesychia*) verworven hebben, dat zij zichzelf op een verstandige manier aan een onderzoek onderwerpen, en zij zullen ongetwijfeld een of andere gedachte vinden verborgen in de diepte van hun hart zoals een slang in een mesthoop, die suggereert dat zij door hun eigen inspanning en ijver de verbetering van de zuiverheid (*hagneia*) van hun hart enigermate gerealiseerd hebben. Zij denken niet, de ellendigen, aan het woord dat luidt: "Wat immers bezit gij, dat gij niet als geschenk gekregen hebt, [ofwel van God, of dankzij de medewerking en het gebed van anderen?]" (cf 1 Kor. 4,7)

b. Dat zij zich derhalve onderzoeken, en met alle inspanning de slang in hun hart, waarover wij tevoren spraken, bij middel van vele daden van nederigheid⁶³ doden en verjagen, opdat, na zich van haar ontdaan te hebben, wellicht ook zij hun klederen van dierenhuiden⁶⁴ zouden kunnen uittrekken⁶⁵ (cf Gn 3,21) en de overwinningshymne van de zuiverheid (*hagneia*) zingen voor de Heer (cf Mt. 21,15), zoals weleer de onschuldige (*hagnos*) kinderen. Indien tenminste, na die te hebben uitgetrokken, ze niet zullen bevonden worden beroofd te zijn van de schuldeloosheid en nederigheid die tot de natuur behoort van die onschuldige kinderen.

c. Ook loert die demon veel meer dan de anderen op de gunstige ogenblikken en, wanneer wij lichamelijk in de onmogelijkheid zijn te bidden (om ons) tegen hem (te verdedigen), dan vooral poogt de goddeloze ons te bevechten (cf Gn 3,10).

d. De vermoeiende inspanning eigen aan het lichamelijk gebed helpt hen die het ware gebed van het hart nog niet bereikt hebben. Ik bedoel: het uitstrekken van de handen, het kloppen op de borst, het oprechte opslaan van de ogen naar de hemel, het geluid van zuchten, het voortdurend buigen van de knieën. Wanneer wij omwille van de aanwezigen deze oefeningen dikwijls niet kunnen verrichten⁶⁶, dan vooral bevechten ons de demonen. Daar wij de kracht nog niet hebben door de stevigheid van onze geest (*nous*) en de onzichtbare macht van het gebed⁶⁷ weerstand te bieden aan onze vijanden, verflauwen wij noodzakelijkerwijze vóór hen.

e. Ren vlug weg, indien het mogelijk is. Verberg u een ogenblik op een verborgen plaats. Kom tot bezinning bij middel van uw geestelijk oog, indien gij kunt, anders, tenminste bij middel van uw lichamelijk oog. Strek uw handen in kruisvorm uit⁶⁸ onbeweeglijk om door dat teken uw Amalek⁶⁹ te beschamen en te overwinnen. Schreeuw naar degene die u kan redden, niet met gesofisticeerde uitdrukkingen, maar met nederige woorden; vooral door als inleiding te zeggen: "Heb medelijden met mij, want ik ben zwak" (Ps 6,3). Dan zult ge de kracht van de Allerhoogste ervaren en op een onzichtbare wijze zult gij de onzichtbare (vijanden) verdrijven, bij middel van een onzichtbare hulp. Wie de gewoonte aanneemt zo te vechten, zal snel en alleen met zijn ziel de vijanden verdrijven, want het tweede is Gods beloning voor het eerste aan de (geestelijke) werkers, en terecht.

77. Toen ik mij ergens in een vergadering bevond, merkte ik op dat een ijverige broeder door slechte gedachten gekweld werd en dat hij, daar hij geen passende plaats vond om te bidden, binnenging in een vertrek bestemd voor de behoefte van de buik, als had hij buikpijn, en dat hij daar door een krachtig gebed tegen zijn vijanden streed. Toen ik hem berispte over de ongepastheid van de plaats, zegde hij: "om onreine gedachten te verjagen, heb ik gebeden op een onreine plaats om van onreinheid gezuiverd te worden."

78. Alle demonen wedijveren om onze geest (*noëron*) te verduisteren. Daarna, als ze dat bereikt hebben, fluisteren ze ons in wat hun aangenaam is. Want indien onze geest (*nous*) de ogen niet sluit, zal onze schat niet gestolen worden. Maar de demon van de ontucht beijvert zich veel meer dan allen⁷⁰. Hij verduistert dikwijls de geest die ons leidt en in tegenwoordigheid van mensen spoort hij ons aan die daden te stellen welke alleen gekken doen. Daarom na een tijd, wanneer ons verstand tot zichzelf gekomen is, schamen wij ons over onze ongepaste daden en contacten of gedragingen niet alleen tegenover degenen die ooggetuigen waren, maar tegenover onszelf en staan wij verbluft over onze vroegere verstoktheid. Dikwijls dan hebben sommigen tengevolge van zulk inzicht opgehouden met kwaad doen.

79. ⁷¹ Weer de vijand van u⁷² af die na de zondige daad u afhoudt van het bidden of van God te dienen of te waken, door u te herinneren Hem die zei: "[Omwillen van de overlast die de ziel

die getiranniseerd wordt door haar vroegere zonden mij aan-doet], zal ik haar recht doen [tegenover haar vijanden] (cf Lc 18, 5).

80. Wie heeft zijn lichaam overwonnen? Hij die zijn hart vermorzeld heeft. Maar wie heeft zijn hart vermorzeld? Hij die zichzelf verloochend heeft. Want hoe zal hij niet vermorzeld zijn, die aan zijn wil is afgestorven?

81. Er bestaat een soort mens, slaaf van zijn hartstochten, die nog meer slaaf is dan anderen, en met wellust en vol vreugde zelf de bekentenis doet van zijn zelfbezoedelingen.

82. De onzuivere en schandelijke gedachten in het hart ontstaan gewoonlijk door de bedrieger van het hart, de demon van de onkuisheid (*porneia*). Van deze (slechte) gedachten geneest de onthouding (*egkrateia*) en het misprijzen dat men voor hen heeft.

83.a. ⁷³ Ik weet niet door welke levenswijze en door welk gedrag ik die vriend van mij (mijn lichaam) in de boeien zal slaan en oordelen naar analogie van mijn overige hartstochten. Want vooraleer ik hem kan binden, bevrijdt hij zich, vooraleer ik hem kan veroordelen, heb ik mij met hem verzoend, en vooraleer ik hem kan straffen, laat ik mij vermurwen. Hoe zal ik hem overwinnen, die ik van nature gewoon ben te beminnen? Hoe kan ik mij bevrijden van hem, waaraan ik voor eeuwig gebonden werd? Hoe kan ik vernietigen, wat ook met mij zal verrijzen? Hoe zal ik onvergankelijk maken wat een vergankelijke natuur gekregen heeft? Welk redelijk argument kan ik tegen hem aanhalen, die zijn redelijkheidsgronden bezit door de natuur?

b. Indien ik hem bind door te vasten, veroordeel ik mijn naaste en word opnieuw aan hem overgeleverd. Indien ik ophoud hem te veroordelen en hem overwin, dan val ik in zijn handen, omdat ik hoogmoedig van harte werd. Hij is én medewerker, én vijand, én helper, én tegenstander, maar tevens beschermer en belager. Als ik hem verzorg, bestrijdt hij mij en als ik hem uitput, is hij krachteloos. Laat ik hem rusten, dan leeft hij ongeregeld, en als ik hem opnieuw opjaag, verdraagt hij het niet. Als ik hem bedroef, dan loop ik gevaar. Als ik hem neersla, dan heb ik geen middel om de deugden te verwerven. Dezelfde én omarm ik, én stoot ik van mij af.

c. ⁷⁴ Wat is dit mysterie in mij? Wat is de verklaring van deze vermenging in mij? Hoe ben ik voor mijzelf vijand en vriend?⁷⁵ Zeg het mij, zeg het mij, gij (vlees), mijn metgezel, gij mijn

natuur, want ik zal geen vragen stellen om van een ander over u kennis op te doen. Hoe blijf ik ongekwetst door u? Hoe zal ik het gevaar door mijn natuur veroorzaakt ontvluchten? Daar ik daarenboven aan Christus beloofd heb u te bestrijden, hoe zal ik uw tirannie overwinnen, daar ik mij heb voorgenomen u met geweld te overweldigen.

d. Wanneer (mijn vlees) dan aan zijn eigen ziel, om zo te zeggen, antwoordt, zal het wellicht zo spreken: "Ik zal u niet zeggen, wat ook gij niet weet, maar wel wat wij beiden samen weten. Ik ga er prat op dat ik de eigenliefde als moeder heb, en van mijn uitwendige brand bezit ik als moeder, de verzorging van mijzelf en mijn algemene verzwakking, de oorzaken van mijn inwendige vlam en van de beweging van mijn gedachten komen voort uit een vroegere verslapping en uit vroeger gestelde daden. Na ontvangen te hebben, baar ik zonden en nadat zij gebaard zijn, baren zij de dood door wanhoop.

e. Indien gij duidelijk mijn en uw diepe zwakheid erkent, hebt gij mij de handen gebonden. Indien gij uw keel op de proef stelt, hebt gij mijn voeten gebonden om niet verder te gaan. Indien gij het juk van de gehoorzaamheid hebt opgenomen, dan hebt gij mijn juk afgeworpen⁷⁶. Indien gij de nederigheid hebt verworven, dan hebt gij mij het hoofd afgehouden."

Vijftiende kampprijs. Wie hem tijdens zijn leven behaald heeft, is reeds gestorven en verrezen, en heeft reeds hier op aarde de aanvang van de toekomstige onvergankelijkheid leren kennen.

NOTEN BIJ TRAP XV

1. § 1. Voorwoord van de verhandeling over lichamelijke en onlichamelijke mensen.

2. Maenaden of Bacchanten heetten in Griekenland de vrouwen die aan de orgieën van Bacchus deelnamen. Deze werden in de bergen gevierd bij fakkellicht en wild geschreeuw. Ze geraakten in extase na een wervelende dans, grepen een dier, verscheurden het en aten het op. Zij staan symbool voor wie die zich schaamteloos aan wellust overleveren.

3. cf 14§ 32c.

4. Voor Jo.Cl., zoals voor Gregorius van Nyssa (La création de l'homme, c.17 en 22, SC 6, p. 165 en 185), heeft God het onderscheid der seksen slechts geschapen in het vooruitzicht van de zondeval, en is de 'dierlijke' wijze van

voortplanting bij de mensheid van na de zondeval. Zoals in Mc 12,25 staat, zullen bij de algemene verrijzenis, wanneer uit de ultieme vervulling de scheppingsbedoeling van God duidelijk wordt, 'de mensen niet huwen en niet ten huwelijk worden gegeven, maar zijn ze als engelen in de hemel'. PD p. 340.

5. Gregorius van Nazianze *Or.* 45,8 (PG 36,633): "De dood heeft aan de mens deze winst en dit voordeel gegeven dat hij aan de zonde een grens heeft gesteld, en belet heeft dat het kwaad onsterfelijk zou zijn". PD p. 340.

6. §2 Definities van de 'zuiverheid' (hagneia).

7. "Wedstrijd (hamilla): wedijveren, strijden en willen overwinnen en zijn lichaam gelijk maken aan de lichaamlozen (=engelen) is een teken van ware zuiverheid en waarachtige onbedorvenheid." S

8. In deze laatste twee definities tracht Jo.Cl. door zijn gekunstelde taal de grootte en de zwaarte van de opgave te suggereren die een beslissende verandering zal teweegbrengen. Vö p. 248.

9. §3 Definities van de 'matigheid' (sôphrosynê) en de 'volmaakte zuiverheid'.

10. "Nederlaag van de natuur betekent het overwinnen van de lichamelijke lusten en het onderwerpen van de opwellingen van het vlees. Wie daardoor overwonnen wordt, behaalt geen overwinning, maar wordt overwonnen." sS . Vgl. Jo. Cass., Coll. XII, 4.

11. "Beeldloze natuurlijke opwellingen van het lichaam tijdens de slaap zijn op een of andere wijze een teken dat de ziel gezond is. De bestendigheid van voorstellingen is een kenmerk van ziekte. Vage voorstellingen zijn een teken van een oude hartstocht. Duidelijke beelden wijzen op een nieuwe wonde." s. Vgl. Jo. Cass., Coll. XII, 9.

12. "De Vaders noemen het menselijk lichaam leem. Hij, die zijn zintuigen gebruikt volgens de natuur, onderwerpt de ledematen van het vlees aan de geest en van geen van hen ondervindt hij enige schade daar hij het schouwen van God voorziet en onafgebroken zich spiegelt aan de onuitsprekelijke hemelse schoonheid." s

13. "Tegenspraak' (dispuut) is met 'woorden aanvallen' (antilogia). Maar indien iemand zich niet eerst nederig gemaakt heeft door gebed, kan hij daar niet toe overgaan." sS

Voor de vernietiging van de slechte gedachten zet Jo.Cl. de 'tegenspraak' in, die aan Evagrius (Antirrhetikos) herinnert, het dispuut met de demon, en beschouwt deze als een hogere trap tegenover het afwerende gebed. Dat is helemaal volgens de opvatting van Barsanuphius (Brief 304) voor wie de antirrêsis niet binnen ieders bereik ligt en daarom de terugkeer naar het gebed aanbeveelt. Vö p. 117.

14. Van de drie wapens van de "geestelijke strijd" gebed, tegenspraak en misprijzen, die Jo.Cl. abstract uiteenzet in 26§51a geeft hij hier de concrete toepassing op het domein van de onkuisheid. Hu IV p. 77 n 1.

15. "Zelfbeheersing (egkrateia), is een teugel die de drang van het begeervermogen naar spijs, geld, drank en roem bedwingt. Lichamelijke zelfbeheersing is het vermijden van alle daden die tegen de rede door het lichaam

gesteld worden. Geestelijke zelfbeheersing is het vermijden door de geest van het genot van zinnelijke gedachten. De eerste zal niet gerealiseerd worden, indien de training en het in ere houden van de tweede niet onafscheidelijk in de ziel aanwezig is" S. Jo.Cl. verbindt met nederigheid onthouding (§ 10,35,36) die in verscheidene gedaanten optreedt: vasten, beteugeling van de gulzigheid, verdragen van honger en dorst (§ 10, 24,56b,83e). Daarbijsluit aan het waken en nachtelijk rechtstaan (§ 10,56b). Vö p. 120.

16. Jo.Cl. geeft aan de nederigheid de ereplaats in de strijd (§10), met Mozes als voorbeeld (§10,38). Na het uittrekken van de klederen van dierenhuiden worden wij met het gewaad van nederigheid bekleed (§ 76b) en voor het gerecht slaat de nederigheid de ontucht de kop af (§83). Vö p.249.

17. In deze tweede reeks komt de eerste overeen met de eerste twee van §10, de tweede met de derde uit § 10 en wordt 'de goddelijke openbaring' toegevoegd: zonder goddelijke hulp kan de mens zijn vlees niet overwinnen. Vö p. 249.

18. Karakteristiek voor Jo.Cl. is het instellen van een rangorde: uiterlijke oefeningen zijn middel tot het doel, het accent ligt op de innerlijke groei, het enge contact met God. Vö p. 120.

19. "nl. zoals uit de dageraad het licht te voorschijn treedt, zo ook uit de strijd de nederigheid. En zoals uit het licht de zon oprijst, zo ook uit de nederigheid de goddelijke verlichting voor de mens, die in hem de volmaaktheid van de zuiverheid tot stand brengt." s

20. Gnôstikos (wijze) is hij die na de praktikê (ascese) gekomen is tot de theologikê, waarin de gnôsis (de kennis van de heilige Drie-eenheid) het voorwerp is. Chr. Wa. in Evagrius, Geestelijke Geschriften II, Mon. Cah. 35, p. 63.

21. In Trap 2 geeft Jo.Cl. een definitie van de verzaking in drie punten: verzaking aan alle dingen en mensen, aan de eigen wil en aan de ijdelheid. Hij geeft ook een definitie in twee punten: verzaking aan bezit en eigen wil (4§1; 17§16.17). Aansluitend bij de wijzen (gnôstikoi) geeft hij hier een kortere definitie, die de strijd tegen de onkuisheid suggereert, die juist bij de beginnelingen uit wellust ontstaat. Vö p. 15 n. 5.

22. " Zichzelf castreren betekent de begeerten van het vlees uitroeien en de instemming zelf, die het begin van de daad is, ofwel omwille van het Rijk der hemelen, ofwel omwille van de schrik voor de straf. Want zij die deze gedachten overwegen roeien daardoor als door een soort zwaard de begeerten van het vlees uit." s

23. De term 'dikaiologia' moet hier vertaald worden door 'zelfrechtvaardiging', zoals Barsanuphius 'dikaiôma' ('de wil zichzelf te rechtvaardigen') verstaat (Brief 447) ,Vö p. 117.

24. Bij Evagrius gaat het hier altijd om een twistgesprek, dat gevoerd wordt met schriftcitaten naar analogie van de bekoringsverhaal van de Heer (zie de proloog van de Antirrhētikos) Vö p. 117.

25. De innerlijke transformatie die God bewerkt is meestal onmerkbaar.

Vgl. 26§70; 4§115. Hu IV p. 75 n. 1.

26. Vgl. 26§19; 29§15.

27. Iedere demon heeft zijn eigen arbeidsveld: hier de demon van de onkuisheid. Vgl. Poimên 14: Zoals de lijfwacht van de keizer altijd voor hem gereed staat, zo moet ook de ziel klaar staan tegen de duivel van de onkuisheid. VS, Mon Cah 10-11, p. 189. Vö p. 110 en n. 4.

28. "tegen de natuur": homoseksualiteit en bestialiteit." s

29. Vgl. Antonius 14, VS (Mon.Cah. 10-11), p.23-24.

30. In VS, Antonius de Grote 14: 'Abt Antonius vernam over een jonge monnik dat hij onderweg een wonder verricht had. Want toen hij had opgemerkt dat sommige ouderlingen met veel moeite langs de weg voorttrokken, had hij aan wilde ezels het bevel gegeven te komen en de ouderlingen te dragen tot ze bij Antonius waren aangekomen. De ouderlingen brachten deze gebeurtenis dus over aan abt Antonius. En hij sprak tot hen: "Het komt me voor dat deze monnik een schip is vol goede zaken, maar ik weet niet of het de haven wel bereiken zal". En een tijd later begon abt Antonius plotseling te wenen, zich de haren uit te trekken en te jammeren. Zijn leerlingen zeiden hem dan: "Waarom weent u, abba?" En de grijsaard antwoordde hun: "Zojuist is een grote zuil van de kerk gevallen (en daarmee bedoelde hij de jonge monnik). Ga naar hem toe en zie wat er gebeurd is". De leerlingen gingen er dus heen en troffen de monnik aan gezeten op een matje, terwijl hij de zonde die hij bedreven had beweede. Toen hij de leerlingen van de grijsaard gewaar werd, zei hij: "Ga de grijsaard zeggen dat hij God smeekt om me slechts tien dagen toe te staan. Ik hoop dan genoegdoening te hebben aangeboden". En binnen de vijf dagen stierf hij. (Mon.Cah. 10-11, p.23-24). Voor de eerste keer duiken als autoriteit gerenommeerde, hem persoonlijk bekende eremieten op wier raad hij vraagt of met wie hij over bepaalde vragen disputeert. Zie ook §33,64,73b,73e. Vö p. 108 n. 1.

31. "Masturbatie (malakia): want deze schandelijkheid voltrekt zich in de geest en is vergezeld door ejaculaties. Wie er op betrapt worden, kunnen er moeilijk vanaf gebracht worden, daar zij niet gezien worden en door niemand berispt worden, tenzij door hun eigen geweten. In de volgende paragraaf noemt Paulus ze 'dood'." s

32. "Van mij' omdat het vlees een eenheid vormt met de ziel en door haar bemind wordt, 'niet van mij' omdat het tegen de ziel vecht en een geliefde vijand is" s De paradox komt van de dubbele betekenis van natuur: 1) natuur die nu verdeeld is; 2) oorspronkelijke natuur, die het "beeld" is.

33. Gregorius van Nazianze Or. 45, 15 (PG 36, 644 AB). NR p. 175 n. 67.

34. Geliefd argument van de demon om de mens tot zonde te brengen. Vö p. 111. Zie ook 5§13; 6§11; 26§ 53 Vö p. 65 n. 1.

35. De zonde stelt de demon God als onverbiddelijk voor om de zondaar tot wanhoop te drijven. Zie ook 5§13.

36. De zuiverheid wordt door Jo.Cl. geplaatst in de allesomvattende tegenstelling tussen God en de demonen. Ze is als het ware het strijdperk voor het worstelen van de grote metafysische machten. God verheugt zich

in niets zozeer als in de zuiverheid, de demonen zijn haar grote vijand en vinden hun genoegen in de onkuisheid. Vö p. 247; p. 110.

37. De hartstochtloosheid die uit de gehoorzaamheid ontstaat wordt hoger ingeschat dan die zich uit de stilheid ontwikkelt, omdat aan deze de smet der onzekerheid kleeft. Vö p. 41.

38. "Een hoogmoedige viel in zonde, daar de genade hem verliet. Door zijn val werd hij vernederd. Zo was zijn hoogmoed oorzaak van zijn nederigheid." sS

39. "Onthouding volstaat niet in de strijd tegen de hartstochten. Zij moet vergezeld zijn van andere deugden vooral van de nederigheid, om de hoogmoed die uit de onthouding ontstaat af te wenden. Als die verwijderd is, zal de hartstochtloosheid prompt aanwezig zijn." s

40. "Wie verdwaalt, keert langs de weg terug waarvan hij is afgeweken. Wie God loochent met zijn tong, belijdt Hem opnieuw met zijn tong. Wie met zijn handen steelt, deelt met die handen uit aan de armen, enz. Wie door ontucht zondigt keert niet terug langs de weg waarop hij gevallen is, maar langs een andere weg. Hij weent, vast en zucht. Daarom is de ontucht werkelijk een 'val'. Anderzijds omdat de maagdelijkheid vóór alles eigen is aan het monnikenleven (wat de naam 'monnik' – die alleen leeft, zonder levensgezellen – en ook zijn gelofte duidelijk maakt). Wie zijn maagdelijkheid schendt is werkelijk gevallen, daar hij zijn belofte breekt." sS

41 "Om de grotere zwaarte van de ontucht te verklaren suggereert de scholiast het volgende: "Ketterij is een afwijking van de geest en een bediening van de tong, waardoor zij ook een dwaling is. Ontucht verleidt en transformeert alle zintuigen en faculteiten van lichaam en ziel en vervormt en verwijdert ze uit het beeld en de gelijkenis met God naar dewelke zij geschapen zijn, en storten haar in het niet. Daarom noemt men haar ook 'val'". Ketterij (hairesis) ontstaat uit hoogmoed (oiësis), ontucht (porneia) uit genotzucht (eupatheia). Door nederigheid (tapeinôsis) bereiken de eersten, door zwaar lijden (dyspatheia) de tweeden de volmaaktheid." S. NR p. 177 n. 68.

42. Om zijn zieke moeder te dragen. Zie VS 159 "Een broeder was op reis met zijn moeder, een oude vrouw, en toen zij bij een rivier aankwamen, kon de vrouw de stroom niet door(waden). Daarom nam de zoon haar sluijer, sloeg die om zijn handen, en droeg haar aldus naar de overkant. Zijn moeder vroeg hem daarna: "Kind, waarom heb je je handen ermee ontwikkeld?" Hij antwoordde: "Omdat het lichaam van een vrouw een vuur is. Daaruit komt de gedachte aan andere (vrouwen) op en daarom heb ik aldus gehandeld." (Mon.Cah 12-13, p. 61-62).

43. "leem" hier "gê" synoniem van pêlos. Hu IV p. 59 n 2.

44. "Monologistisch gebed wordt genoemd het gebed dat dit éne op het oog heeft, met dit éne bekommerd is en erom bidt: het heil. Dit gebed luidt: "Heer Jezus Christus, Zoon van God, ontferm U over mij" en het Onze Vader." s. Jo. Cl. is de eerste om de uitdrukking monologistos euchê (monologistisch gebed) te gebruiken. Monologistisch sluit de veelheid van woorden en ook van gedachten uit, die we vinden in de "tegenspraak"

(antirrhêsis), methode aanbevolen door Evagrius als antwoord op de demon. In Trap 28 spreekt Jo.Cl. van het monologistisch gebed niet als wapen tegen de demon, maar als middel om de concentratie van de geest te bewerken en een zuivering van de geest te bereiken als voorbereiding van het "gebed van het hart" dat voor Jo.Cl. zoals voor Evagrius het ware gebed is. Essentiële elementen van dat gebed zijn: een eenvoudige en korte formule van enkele woorden, die minstens een impliciet gebed is en frequent indien niet voortdurend herhaald wordt. cf Regnault L., *La prière continue "monologistos" dans la littérature apophthegmatique*, in *Irénikon* 47 (1974), p. 467-493.

Ir. Hausherr ziet het anders. Het gaat hier om de strijd voor de zuiverheid, vergelijkbaar met de situatie in 20§6 "gesel uw vijanden met de naam van Jezus". Na vergelijking met §8; §69; §75e en 28§9 besluit hij: het monologistisch gebed is voor Jo.Cl. ieder kort gebed, dikwijls herhaald – het "verborgen werk" (krypta ergasia) van de ouden – aangepast aan de wisselende omstandigheden. Constant element is de katanyctische noot (de vraag om vergiffenis), de vraag om ontferming (eleison me) zoals in het Jezusgebed. Het is geenszins alleen de herhaling van de naam van Jezus. Ir.Ha. OCA 157 p. 251-253.

45. Zo ook in VS, Poimen 154: "Abt Poimen zei: Wat onkuisheid en kwaadspreken aangaat, over die beide gedachten behoort men nog niet eens te spreken; en evenmin in zijn hart erover te denken, want zelfs ze te willen onderscheiden in zijn hart is nutteloos. Maar als men kwaad op ze is zal men rust hebben". (Mon. Cah. 10-11, p. 210)

46. De geestelijke vader (gerôn) is de grote helper in de strijd tegen de demonen, zonder wiens bijstand de monnik verloren is. Vooral is dat waar bij zinnelijke bekoring (peirasmos) die men zonder de steun van de geestelijke vader niet kan overwinnen. Vö p. 45.

47. 'vertelde mij' toont aan dat Jo.Cl. steunt op een overlevering. Vö p. 113 n. 2.

48. "Nonnus, bisschop van Heliopolis, die de heilige Pelagia gedoopt heeft." sS 33. Vö p. 113 n. 2.

49. "God die ons de toekomstige verrijzenis (anastasis) der lichamen in het vooruitzicht stelt, vordert van ons ondertussen een andere verrijzenis: een nieuwe levenswijze bestaande uit een verandering van zeden tijdens ons huidige leven. Telkens wanneer een ontuchtige kuis wordt, een vrek vrijgevig, een woesteling zachtmoedig, dan heeft daar een verrijzenis plaatsgevonden, voorspel van de algemene. Het sterven van de zonde is de opstanding (anastasis) van de gerechtigheid en wanneer het oude leven verdwijnt, dan ontstaat het nieuwe leven gelijk aan dat van de engelen." s 50. Volgens een gangbare idee woonden de demonen in de woestijn. Eremiten vestigden zich daar o.a. om tegen hen strijd te voeren. Vö p. 110.

51. Sommige vaders identificeren zuiverheid en hartstochteloosheid; 'aangedurfd hebben' wijst erop dat Jo.Cl. het hier niet doet. Hij doet het wel in 29§4: 'de zuiverheid wordt hartstochteloosheid genoemd en terecht'. Bewijs: ze is het voorspel van de algemene verrijzenis en van de onvergan-

kelijkheid van de vergankelijken. Wat overeenkomt met wat van de zuiverheid gezegd wordt in 83e (cursieve tekst), Vö p. 247.

52. De apostel Petrus was gehuwd: zie Mt 16,19, Lc 4,38 en 1 Kor 9,5. Het oordeel van Jo.Cl. is mild. Zuiver is niet alleen hij die nooit in de zonde van onkuisheid gevallen is, maar de weg van de kuisheid blijft open. Vö p. 249v.

53. Letterlijk: "veelvormig is de slang van de lichamen" d.i. de geest van onkuisheid is op verscheidene wijzen listig en bedriegt de mensen veelvuldig. DK

54. Namelijk: een engel met de demon zoals in Apk 12,7. Michaël en zijn engelen moesten oorlogen tegen de draak. DK

55. "Het vlees noemt hij vijandige en listige materie, de demonen onstoffelijk. De ziel met het lichaam verbonden noemt hij verbonden met de materie. Onstoffelijk noemt hij ook de geest, die met de onstoffelijke geesten strijdt. Een wonder is het, zegt hij, hoe dus de ziel die van nature met de materie verbonden is slaags raakt met de onstoffelijken en overwint". s.

56. In §73 richt Jo.Cl. zijn interesse op het ontstaan van de hartstocht (=onkuisheid) daie hij aansluitend bij de traditie uitvoerig beschrijft en waarvoor hij meerderde pogingen tot oplossing aanreikt. Hij schildert de geleidelijke groei van vluchtige gedachte tot de zondige daad en beschrijft verschillende etappes met rijpe psychologische kunst. De weg gaat van de 'aanval' (prosbolê)(woord of beeld) over de 'binding' (syndyasmos), de 'instemming' (sygkatathesis), de 'gevangenschap' (=de onvrijwillige wegvoering van het hart), de 'strijd' (palê) waar er evenwicht van krachten voor en tegen bereikt is, tot aan de 'hartstocht' (pathos), die lang in de ziel woont, en tot 'habitus' (hexis) wordt en tot zonde voert. De zondigheid stijgt met de etappes. Terwijl de aanval ethisch onverschillig is, is de binding dat niet meer volledig tot in de hartstocht de zonde aan de dag treedt. Vö p. 109. Vgl. ook Ir.Ha. OCP 1956 p. 278-279. Hetzelfde vocabulaire vinden we bij Marcus de kluizenaar: cf Marc le moine p.38-40.

57. Völker weet niet wie die gelukzaligen zijn, maar zegt dat men in monnikenkringen graag zulke stambomen opstelde. Vö p. 109.

Th. Spid. OCA 206 p. 236 verwijst naar Evagrius, Praktikos 9,22, 72, 75. Hetzelfde vocabulaire vinden we bij Marcus, de eremiet. Ir.Ha, Méthode, p. 119 verwijst naar Nilus, Hesychius en Philotheus vertegenwoordigers van de Sinai-spiritualiteit die zeer goed het mechanisme van de bekoring analyseerd hebben. Cf ook Ha. Ir. OCP 1956 p. 278-279.

58. Naast de eerste theorie (§73b-d) over het ontstaan van deze hartstocht geeft Jo.Cl. een tweede (§73e) subtielere, waarin de hartstocht plots ontstaat in de mens 'zonder enige gedachte of redenering'. Voor Jo.Cl. is het een mysterie hoe een ziel, 'alleen met het oog ... het horen van een melodie' ten prooi valt aan de hartstocht. Het gecompliceerde schema van de vorige theorie valt hier weg en in de plaats treedt het verrassende dat de mens overvalt. Dit doet denken aan Evagrius Prakt I 32 en 67. Vö p. 109.

59. In § 74 geeft Jo.Cl. nog een derde versie over het ontstaan van de onkuisheid gekleed in het dilemma of het lichaam haar bekomt uit de

slechte gedachten van het hart of de slechte gedachten voortkomen uit de zintuigen van het lichaam. Reeds Evagrius Prakt I 26 heeft het probleem geformuleerd en op twee mogelijke oplossingen gewezen. Jo.Cl. brengt geen nieuwe gedachten. Bij de eremieten gaat de beweging van binnen naar buiten, bij de anderen van buiten naar binnen. Zie § 75. Vö p. 110.

60. Jo.Cl. legt weinig nadruk op deze theorieën. Hierover napiekeren is noodzakelijk en nuttig voor degenen die het deugdenleven met kennis (gnôsis) verbinden, voor degenen die zich vergenoegen met ascese (praktikê) volstaat de gelukzalige eenvoud des harten als bescherming.

61. In het vocabulaire van Jo.Cl. betekent "klei" (pêlos) gewoonlijk het lichaam (vlees) als plaats van het seksuele leven, beschouwd als een verval naar de dierlijkheid en door uitbreiding het lichamelijk element in de mens. De demon van de onkuisheid heet de demon van de klei. Meer algemeen betekent "klei" het lichamelijk omhulsel ("ziel ... bekleed met die leem" §23), gebonden aan het beeld van de "modder" (borboros) 26 I §12. Hu IV p. 59 n. 2.

62. Dit is een nieuwe list van de demon na door vasten en nederigheid uit het hart verdreven te zijn. Ook dit werpt een licht op de zwaarte van de strijd, daar de demon slechts stapsgewijs en met tegenzin wijkt. Vö p. 112.

63. De nederigheid moet steeds eng met de zuiverheid verbonden blijven; alleen dan wordt het demonisch gevaar afgeweerd en een nieuwe val vermeden. Vö p. 250.

64. De "klederen van dierenhuiden" alludeert aan Gn. 3,21 en bedoelt wat toegevoegd werd aan de menselijke natuur als gevolg van de zondeval: hartstochten, seksuele begeerte en sterfelijkheid. NR p. 184 n. 74. Voor een bespreking van deze uitdrukking cf Gregory of Nyssa, *The Life of Moses* (*The Classics of Western Spirituality*), p 160-161 n. 29. Cf Gregorius van Nyssa, *Over het leven van Mozes de wetgever*, Bonheiden, §22, p. 57 n. 2. Na het uittrekken van de klederen van dierenhuiden worden we met het gewaad van de nederigheid bekleed en voor het tribunaal (§83e) hakt deze het hoofd van de onkuisheid af, wat een duidelijk teken is van haar overwinnende kracht. Vö p. 119.

65. Het doel van de zuiverheid wordt op verschillende manieren beschreven en vertoont drie karakteristieken: 1) §76b 'de klederen van dierenhuiden uittrekken', want de zuiverheid is in essentie 'verwerving van een lichaamloze natuur' (§1), ze is bovennatuurlijk en doet daarom haar dragers de bestaanswijze der engelen benaderen (§70); 2) ze wordt ook als gelijkennis met God geduid (§33), als navolging van God wiens wezen zuiverheid is, en 3) daar ze bovennatuurlijk is, is haar bezitter in de onvergankelijkheid binnengegaan en vóór de verrijzenis verzezen (§ 59 en 904C; 29 §4). Met de zuiverheid moet de nederigheid verbonden blijven. Alleen dan wordt het demonische gevaar afgeweerd en een nieuwe val vermeden. Vö p. 250.

66. Jo.Cl. snijdt een probleem aan, dat reeds voorkomt bij eremieten van de Vaderspreuken: hoe zich gedragen tijdens het gebed in de aanwezigheid van bezoekers. De gebruikelijke uitwendige gebaren bij het mondeling gebed zijn niet mogelijk. Laat men ze weg uit vrees, dan geeft men aan de

demonen een aanvalspunt voor hun plannen. Voor dit dilemma toont Jo.Cl. drie uitwegen: 1) in het algemeen, zich terugtrekken om zich aan het mondeling gebed te wijden (§76e); 2) de radicale oplossing van de ijverige broeder (§77); 3) het innerlijk gebed: 'het ware gebed van het hart' (76d); 'alleen met de ziel' (§76f). In §51 voegt hij er het monologistisch gebed bij. Vö p. 118.

67. Bij de woestijnvaders was de praxis de demonen met gebed te verdrijven algemeen bekend: Macarius 19: "Wanneer de bekorning aanhoudt (zeg dan): "Heer, help me!"; Ammonas 4: "houd voortdurend het woord van de tollenaar in uw hart (Lc 18,13), dan kunt u gered worden"; Sarra 1: "Men verhaalde van Ammas Sarra dat ze dertien jaar hevig bekoord werd door de duivel van de onkuisheid. Nooit bad ze dat de strijd mocht wijken, integendeel, ze zei: "God, geef mij sterkte". (Mon. Cah.10-11). Vö p. 118 n. 2.

68. Zoals Mozes zijn armen opgeheven hield in de strijd tegen de Amalekieten (cf Ex 17,11). Vgl. Gregorius van Nyssa, Over het leven van Mozes de wetgever, §39-40, p. 147-151.

69. "de demon van de ontucht." s

70. Wanneer de influistertactiek niet lukt stort de demon de monnik in de beproeving (peirasmos), verduistert zijn geest en spoort hem aan tot woorden en daden waarvoor hij zich later, nuchter geworden, zal schamen. Vö p. 111.

71. § 79-83 is een gerechtsscène.

72. "Men moet weten dat er geen rekening gehouden wordt met de plaats van het gebed maar met de wijze van bidden. Jeremia bevond zich in modder en slijk en wist God over te halen, Daniël in de leeuwenkuil en wist God gunstig voor zich te stemmen, de drie jonge mannen in de vuuroven baden vurig tot God, Job zag God op een mesthoop, Mozes op zee en God sprak tot hem: "Wat roept ge Mij toch?" (Ex 14,15). De rover bevond zich op het kruis en opende het paradijs. Daarom, waar ge ook zijt, bid met een zuiver geweten en God verhoort u. Van Hem immers is de aarde en haar volheid (Ps 23,1)". S.

73. § 83abc Voor de asceet die de werkelijkheid van de vleselijke existentie het hoofd biedt is het mengsel (sygkrasis) van geest en lichaam een mysterie. Telkens wanneer Jo.Cl. het oproept, is het voor hem de gelegenheid voor een ondervraging die niet vrij van angst is. Na zijn lof van de zuiverheid, die hij assimileert met de hartstochteloosheid (§65), tracht hij in § 83 de zin te begrijpen van de tegenstelling die hij ervaart tussen zijn ziel en lichaam, en bevraagt hij zich over de middelen om dat lichaam, dat hem hindert en toch zijn natuur is, te bedwingen. Aan deze bevraging beantwoordt die van 26§14a. Hu. IV p. 56-57.

74. §83cd In de rechtszitting maakt de ontucht (porneia) korte afwijkende opmerkingen. De eigenliefde is de moeder van de ontucht, van mijn uitwendige brand heb ik als moeder de verzorging van mezelf (= philautia; zelfzucht) en de verwaarlozing van het deugdenleven, oorzaken van mijn inwendige vlam zijn dezelfde verslapping en de herinnering aan vroegere

dad. Hieruit komen de zonden voort die tenslotte tot wanhoop brengen. Hier wordt alles uit ethische fouten en niet uit psychologische overwegingen verklaard. Vö p. 110 n. 2.

75. Trap 15 stelt op een prangende manier het probleem van de natuur, dat hernomen wordt in Trap 26. De werkwijze van Jo.Cl. is op het geschikte ogenblik.

76. Onkuisheid (§83), geldzucht (15§13) en hoogmoed (23§7 en 14) worden door de gehoorzaamheid overwonnen. Vö p. 40 n. 3.

Zestiende Trap¹: Verhandeling over de geldzucht (philargyria) waarin ook over de vrijwillige armoede (aktêmosynê) gehandeld wordt.

1. Vele wijze leraren² zijn gewoon, na de tiran (=de onkuisheid), waarover wij het hiervoor hadden, een plaats in te ruimen voor de nu voorliggende duizendkoppige demon van de geldzucht. Opdat wij derhalve, die de wijsheid niet bezitten, de volgorde door de wijzen opgesteld niet zouden veranderen, hebben wij dezelfde vastgestelde rangorde gevolgd. Daarom, indien gij het goedvindt, zullen wij enkele woorden wijden aan de ziekte en daarna in het kort spreken over de genezing.

2.³ Geldzucht is aanbidding van afgoden (cf Ef 5, 5), dochter van gebrek aan geloof, veroorzaakster van ziekten, voorspelster van de ouderdom, aankondigster van gebrek aan regen, profetes van hongersnoden.

3. De geldzuchtige is iemand die met de evangeliën spot en hen vrijwillig overtreedt⁴. Wie de liefde bezit, deelt zijn geld uit. Hij die beweert met beide (geld en liefde) samen te leven, bedriegt zichzelf⁵.

4. Wie rouwt over zichzelf verloochent ook zijn lichaam, want als het gunstig ogenblik roept, spaart hij ook zijn lichaam niet.

5. Zeg niet dat gij geld verzamelt omwille van de armen. Twee penningen immers hebben het Koninkrijk gekocht (cf Lc 21,2).

6. Een gastvrij man en een geldzuchtige ontmoetten elkaar en de tweede noemde de eerste een man zonder onderscheidingsvermogen (*adiakritos*).

7. Wie die hartstocht (=de geldzucht) overwonnen heeft, heeft de zorgen⁶ weggehakt, maar wie erdoor gebonden is, zal nooit met een zuiver hart bidden.

8. Begin van de geldzucht is het voorwendsel aalmoezen te zullen geven. Maar haar hoogtepunt is haat voor de armen. Zolang iemand verzamelt, wordt hij een medelijdend man, wanneer het geld er is, houdt hij zijn handen gesloten⁷.

9. Ik heb gezien dat er die arm waren in bezittingen zich verrijkten door hun samenleven met de armen van geest (cf Mt 5,3). En zij vergaten hun vroegere armoede.

10. De geldzuchtige monnik is vreemd aan lusteloosheid (*ake-*

dia). Steeds herinnert hij zich het woord van de Apostel: "Wie niet werken wil, moet ook niet eten" (2 Tes 3,10). En opnieuw: "Deze handen van mij hebben mij en mijn gezellen onderhouden" (Hnd 20,34).

11.⁸ Vrijwillige armoede (*aktêmosynê*) is het afleggen (*apothesis*) van zorgen (*phrontis*), is onbezorgdheid (*amerimnia*) voor levensonderhoud, is een reiziger niet gehinderd door bagage, is vrij zijn van droefheid⁹, is geloof in de geboden.

12. Een monnik die in vrijwillige armoede leeft (*aktêmôn*) is heer en meester over de wereld. Zijn zorgen vertrouwt hij toe (*pisteuô*) aan God en door zijn vertrouwen in God (*pistis*) bezit hij allen als dienaars. Hij zal met niemand spreken over zijn behoeften, maar wat hem overkomt zal hij ontvangen als kwam het uit de hand van de Heer. De (geestelijke) werker die in vrijwillige armoede leeft is een zoon van de onthechting (*aprosatheia*)¹⁰ en beschouwt de dingen die hem toebehoren als bestonden ze niet. Wanneer het leven in de eenzaamheid (*anachorêsis*) hem in zijn greep heeft, beschouwt hij alles als vuilnis. Maar indien hij bedroefd is om iets, is hij nog niet bezitloos (*aktêmôn*) geworden. Een man die in vrijwillige armoede leeft (*aktêmôn*) heeft een zuiver hart (*katharos*) tijdens het gebed, maar hij die van bezit houdt (*philoktêmôn*) bidt tot stoffelijke beelden.

13. Zij die hun leven in gehoorzaamheid (*hypotagê*) doorbrengen, zijn vreemd aan geldzucht (*philargyria*), want aangezien zij zelfs hun lichaam uit handen gegeven hebben, wat bezitten zij dan dat hun eigen is?¹¹ Zulke mensen plegen slechts in een ding in de fout te gaan, wanneer zij lichtzinnig bereid zijn om van verblijfplaats te veranderen.

14. Ik zag dat materieel bezit aan monniken het geduld (*hypomonê*) gaf om ter plaatse te blijven, maar onder hen prijs ik meer zalig die rondzwerven (*plazomenos*) omwille van de Heer.

15. Wie van de hemelse goederen geproefd heeft, misprijst zonder aarzelen de aardse goederen, maar wie van de hemelse nog niet geproefd heeft, vindt vreugde in bezittingen.

16. Wie op een onverstandige manier¹² in vrijwillige armoede leeft, begaat twee vergissingen: hij houdt zich ver van de goederen van deze wereld en berooft zich van die van de toekomstige wereld. Laten wij dus, monniken, niet de indruk geven minder betrouwen (*apistos*) te bezitten dan de vogels¹³, want die maken zich geen zorgen (*merimnaô*), en verzamelen ook niet (cf Mt 6,26).

17. Groot is hij die uit godsvrucht zich ontdoet van bezittingen, maar heilig (*hagios*) is hij die zich ontdoet van zijn eigen wil. De eerste zal het honderdvoudige ontvangen ofwel in bezittingen, ofwel in genaden, maar de tweede zal eeuwig leven beërven.
18. Golven zullen nooit ontbreken aan de zee, toorn (*orgê*) en droefheid (*lypê*) ook niet aan wie van geld houdt (*philargyros*).
19. Wie materieel bezit misprijst, is bevrijd van verdediging van zijn recht (*dikaiologia*) en van betwisting (*antilogia*). Maar wie van bezit houdt, zal tot aan zijn dood op de vuist gaan voor een naald.
20. Een onwankelbaar geloof zal zorgen weghakken, maar de gedachte aan de dood verloochent het lichaam.
21. Bij Job was er geen spoor van hang naar geld. Daarom bleef hij ook onbewogen toen hij beroofd werd.
22. De geldzucht én is én wordt genoemd wortel van alle kwalen (cf 1 Tim 6,10), want zij is de oorzaak van haat en diefstallen, van afgunst en scheidingen, van vijandschappen en woedeuitbarstingen, van wraakzucht en onbarmhartigheden en moorden.
23. Met een klein vuur hebben sommigen een groot bos platgebrand en dankzij één deugd zijn zij alle hartstochten waarover wij tevoren gesproken hebben ontvlucht. Deze deugd wordt onthechting (*aprospatheia*)¹⁴ genoemd. Haar brengt tot stand Godservaring en Godsgenieting en de overweging van de reenschap die men moet geven bij de dood.
24. De aandachtige lezer herinnert zich nog de uiteenzetting over de moeder van alle kwaad (*mêtrokakos*)¹⁵. Zij zegt immers dat in haar slechte en vervloekte kroost haar tweede kind de steen van de gevoelloosheid¹⁶ (*anaisthêsia*) is. Maar de veelkoppige slang van de afgodendienst heeft mij belet haar (= de gevoelloosheid) de geëigende plaats, de derde plaats, toe te kennen, die zij, hoe weet ik niet, gekregen heeft van de geleerden onder de Vaders binnen de keten van de acht (hoofdzonden). Na deze bondige uiteenzetting over de geldzucht beëindigd te hebben, willen wij vervolgens spreken over de gevoelloosheid als de derde, terwijl zij de tweede is naar oorsprong. Laten wij daarna een weinig spreken over slaap en nachtwake, en dat niet alleen, maar ook over kinderlijke en onmannelijke angst, want zulke ziekten zijn eigen aan beginnelingen.

Kampprijs. Wie hem gewonnen heeft, loopt op geestelijke wijze naar de hemel. Zestiende worsteling. Wie haar gewonnen heeft, bezit ofwel liefde, ofwel heeft zware zorg weggehakt.

NOTEN BIJ TRAP XVI

1. Sôphronios 16 § 1-10 = PG 16; Sôphronios 16 § 11-24 = PG 17.
2. Die wijze leraren zijn ontegensprekelijk Cassianus (Conf. V 7,11,6,133,18 vv.; Inst. VII 7,1-2,132,17-133,7) en Evagrius (Antirrheticus 3, p. 495, n. 2; 497, n. 24; 499, n. 28.35,37; 501, n. 50 enz. (Frankenberg). Hun uiteenzettingen zijn breedvoeriger, maar Jo.Cl. zegt essentiële dingen. Iedere zin ontwikkelt een nieuwe gedachte. Cassianus schrijft voor cenobieten, Jo.Cl. eerst en vooral voor hesychasten. Vö. p. 123.
3. §2 Definities van geldzucht (philargyria).
4. "Wanneer de geldzuchtige hoort dat het evangelie zegt: "Verkoop wat ge bezit en geef het aan de armen", (Mt 19,21), spot hij met dat gebod als ware het onmogelijk: "Indien immers allen verkopen", zegt hij, "wie zal er dan kopen?" Op dezelfde manier als hij hoort: "Maak u niet bezorgd over de dag van morgen" (Mt 6,34), gelooft hij niet, maar weerspreekt hij dat en overtreedt hij dat vrijwillig." s
5. Hoofdargument van Jo.Cl. tegen het opstapelen van bezit is dat de liefde op het achterplan komt. Vö p. 124.
6. Jo.Cl. geeft vier karakteristieken van de hang naar bezit: 1) het bezorgt de rijke zorgen (§7), terwijl de vrijwillige armoede afleggen van zorgen en zorgeloosheid meebrengt (§10); 2) zich vasthechten aan bezit leidt tot verdediging voor de rechtbank; vrijwillige armoede verlost de monnik daarvan (§19); 3) geldzucht kan een verkeerd motief zijn voor de gehechtheid aan dezelfde plaats; alleen de Heer is het juiste motief; (§14); 4) beste bewijs voor gehechtheid aan het bezit is verdriet om het verlies, terwijl wie zonder bezit is een vriend is van de onthechting. Job is het grote voorbeeld (§21). Vö p. 125.
7. Zo ziet Jo.Cl. de tactiek van de geldzucht. Vö p. 124.
8. Definitie van de 'vrijwillige armoede' (aktêmosynê = letterlijk: een houding van niet-verwerven).
9. De bezitloze is vrij van droefheid; de geldzuchtige wordt beheerst door droefheid en toorn (§18). Vö p. 125 n. 3.
10. Overwinning van de geldzucht bekomt men volgens Jo.Cl. door onthechting (aprosopatheia) (§12), gehoorzaamheid (hypakoê) en gedachte aan de dood (§23). Vö p. 126.
11. §13 Vgl. H.Benedictus, Regel voor monniken hst. 58,24-25: 'Als hij iets bezit moet hij het ofwel van te voren aan de armen uitdelen, ofwel het door een plechtige schenking aan het klooster overdragen, zonder iets van dat alles voor zichzelf achter te houden. Hij weet immers, dat hij van die dag af zelfs niet meer zal kunnen beschikken over zijn eigen lichaam.'

12. Andere vertaling: "Wie in vrijwillige armoede leeft zonder het woord (alogos)."VP
13. "Versta dat geestelijk: de vogels des hemels zijn zij die de speculatieve filosofie laten varen, helemaal vervreemd zijn van wereldse gehechtheid en tumult en hun geest alleen op het goddelijke en het hemelse concentreren." S
14. Over 'aprosatheia' (onthechting): zie Ir. Ha. OCP 1656 p. 270 vv.
15. Zie Trap 14 : de gulzigheid.
16. "Moeder van alle kwaad noemt hij de gulzigheid. In dat hoofdstuk noemde hij de hardheid van het hart haar tweede kind, nu zegt hij de gevoelloosheid, daar gevoelloosheid en hardheid hetzelfde betekent." s

Zeventiende Trap¹: Verhandeling over de gevoelloosheid (anaisthêsia) d.i. over de dood (nekrôsis) van de ziel, en de dood (thanatos) van het intellect (nous), die komt vóór de dood van het lichaam.

1.³ De gevoelloosheid (*anaisthêsia*) zowel als ze de lichamen treft als de geesten is een afsterven van het gevoel dat na een chronische ziekte en een langdurige verwaarlozing eindigt in gevoelloosheid.

2.⁴ Ongevoeligheid (*analgêsia*) is habituele nalatigheid (*ameleia*), verlamde gedachte, vrucht (*gennêma*) van (slechte) conditioneringen (*prolêpsis*), valstrik voor ijver, strop voor moed, onwetendheid nopens rouwmoedigheid (*katanyxis*), deur voor wanhoop, moeder van het vergeten en na de geboorte dochter van haar eigen dochter, afweren van de vreze (Gods)⁵.

3.⁶ a. De ongevoelige⁷ is een filosoof die dwaas is, een leraar (*exêgêtês*) die zichzelf veroordeelt, een bijbelkenner (*philologos*)⁸ die zichzelf tegenspreekt⁹, een blinde leraar die (anderen) leert zien. Hij geeft uiteenzettingen over het genezen van de wonde, en houdt niet op haar door krabben te irriteren. Hij vaart uit tegen de hartstocht, en houdt niet op de schadelijke spijsen te eten. Hij bidt om van de hartstocht verlost te worden en onmiddellijk begeeft hij zich op weg om haar in de praktijk te brengen. Wanneer hij haar uitgevoerd heeft, toont hij tegen zichzelf en schaamt zich niet over zijn eigen woorden, de ongelukkige:

b. "Ik handel slecht", schreeuwt hij, en ijverig blijft hij kwaad doen. Zijn mond bidt om van zijn hartstocht bevrijd te worden en zijn lichaam strijdt om haar in te willigen. Hij filosofeert over de dood en gedraagt zich of hij onsterfelijk is. Hij zucht over de scheiding (van lichaam en ziel) en doet zelf of hij eeuwig is. Hij discussieert over soberheid (*egkrateia*) en beijvert zich in gulzigheid (*gastrimargia*). Hij prijst de gehoorzaamheid zalig, en zelf is hij de eerste om ongehoorzaam te zijn. Hij looft wie in onthechting (*aprospathês*) leven, en schaamt zich niet te wrokken (*mnêsikakeô*) en te vechten om een vod. Wanneer hij zich boos maakt (*orgizomai*), wordt hij woedend op zichzelf, en over die woede maakt hij zich opnieuw boos. En dat hij de ene nederlaag aan de andere toevoegt, bemerkt hij niet. Hij leest over oordeel en

begint te glimlachen, hij leest over ijdelheid (*kenodoxia*) en terwijl hij aan het lezen is geeft hij er zich aan over (*kenodoxeô*). Over nachtwake spreekt hij alsof hij het vanbuiten geleerd heeft, en onmiddellijk dompelt hij zich onder in de slaap. Over het gebed houdt hij een lofrede, en gaat ervoor uit de weg als voor een zweep. Als hij te veel gegeten heeft, heeft hij spijt (*metameleomai*), en een weinig later geeft hij zich over aan de vraatzucht. Het stilzwijgen prijst hij zalig, en met een woordenvloed houdt hij er een lofrede over. Hij geeft lessen over de zachtmoedigheid, en tijdens zijn lessen zelf maakt hij zich dikwijls kwaad. Tot inkeer gekomen zucht hij, en hij schudt het hoofd, en wordt hij opnieuw de speelbal van zijn hartstocht.

c. De lach kritiseert hij, en al glimlachende geeft hij onderricht over de rouwmoedigheid (*penthos*). In aanwezigheid van enkelen verwijt hij zichzelf als was hij ijdel, en door zijn kritiek verwerft hij roem voor zichzelf. Met zinnelijke hartstocht (*empathôs*) kijkt hij naar het gelaat van anderen, en geeft voordrachten over kuisheid (*sôphrosynê*). Terwijl hij in de wereld leeft looft hij hen die zich in eenzaamheid (*hesychazontes*) hebben teruggetrokken, en is zich niet bewust dat hij zichzelf te schande maakt. Hij looft de aalmoesgevers, en beschimpt de armen. Altijd wordt hij aanklager van zichzelf, en tot inzicht (*synaisthêsis*) komen wil hij niet, om niet te zeggen, hij kan het niet.

4. Ik heb gezien dat veel mensen van dat slag na over de dood (*exodos*) en het verschrikkelijke oordeel gehoord te hebben, ook weenden. En terwijl de tranen nog in hun ogen stonden, begaven zij zich met enthousiasme aan tafel, en ik stond verbaasd hoe deze tiran en latrine (= de gulzigheid) erin slaagde zelfs de rouwmoedigheid (*penthos*) op de vlucht te drijven, sterk gemaakt door diepe ongevoeligheid (*analgêsia*).

5.a. Naar de mij voorhanden onbeduidende kennis (*psilê gnôsis*)¹⁰ en kunde, heb ik de listen en kwetsuren van deze steenachtige en harde menade en dwaze blootgelegd. Want gedurende lange tijd over haar uit te weiden (*philologeô*) kan ik van mij niet verkrijgen. Dat hij die in de Heer uit ervaring voor de wonden de geneesmiddelen kan verschaffen, daarvoor niet aarzele. Ikzelf schaam me immers niet mijn onmacht naar voren te brengen, daar ik sterk door deze hartstocht in haar macht gehouden ben. En ik zou niet bij machte geweest zijn haar listen en kunstgrepen op eigen kracht te begrijpen, indien ik haar niet ergens gegrepen en met geweld in mijn macht gekregen had en

haar had laten bekennen wat ik tevoren gezegd heb, door haar te tuchtigen met de zweep van de vreze des Heren en door haar te geselen met onafgebroken gebed¹.

b. Daarom scheen deze tiranne en boosdoenster mij ook te zeggen: "Mijn bondgenoten lachen, wanneer zij doden zien. Wanneer zij aanwezig zijn bij het gebed, zijn zij volledig als steen, hard en duister. Wanneer zij de heilige tafel zien, zijn zij er ongevoelig voor. Wanneer zij de Gave² tot zich nemen, bevinden zij zich in dezelfde gesteltenis als aten zij gewoon brood. Wanneer ik zie dat mensen berouwvol zijn (*katanyssomenos*), spot ik met hen. Al het goede dat geboren wordt uit moed en liefde, heb ik van de vader die mij het leven schonk geleerd te vermoorden. Ik ben de moeder van de lach, ik ben de voedster van de slaap. Ik ben de vriendin van de verzadiging. Wanneer ik berispt word, ben ik er niet treurig om. Ik ben dol verliefd op schijnvroomheid."

c. Geschokt door de woorden van de menade, vroeg ik naar de naam van haar vader³. Zij antwoordde: "Ik bezit niet één afstamming, de dracht van mij was in zekere zin samengesteld en wisselvallig. De verzadiging maakt mij sterk, de tijd doet mij groeien, de slechte gewoonte bevestigt mij. Hij die aan deze gewoonte vasthoudt zal zich nooit van mij bevrijden.

d.⁴ Blijf in talrijke nachtwaken (*agrypnia*) het eeuwig oordeel overwegen (*meletaô*), misschien zal ik voor u een weinig de teugels vieren. Bekijk de oorzaak waaruit ik in u verwekt werd, en vecht tegen mijn moeder, want ik heb niet één moeder in alle gevallen. Bid dikwijls bij de graven, schilder hun beeld onuitwisbaar in uw hart, want als gij dat beeld niet grift met de stift van het vasten (*nêsteia*), zult gij mij zeker niet overwinnen in eeuwigheid.

NOTEN BIJ TRAP XVII

1. Sophronios 17 = PG 18.

2. Vgl. Dorotheus van Gaza, Brieven. Mon Cah 30, p. 181, Brief VII n. 192. Aan een broeder die hem vroeg over de ongevoeligheid (*anaisthêsia*) van de ziel en het verkoelen van de liefde. (Chr.Wa. vertaalt *anaisthêsia* door 'ongevoeligheid'; GM door 'Gefühllosigkeit').

3. §1 Definities van de gevoelloosheid (*anaisthêsia*).

4. §2 Definitie van ongevoeligheid (*analgêsia*).

5. Jo.CI begint met een wezensbeschrijving; met grote bekwaamheid schildert hij in enkele lijnen het afsterven van het zintuiglijk en geestelijk leven, het ophouden met alle besluitvorming en berouw, de verduistering die tenslotte tot wanhoop en scheiding van God voert. Vö p. 129v.
6. §3 Definitie van de ongevoelige (analgêtos).
7. §3 en 4 is het pronkstuk: hij schildert de leraar die het tegengestelde doet van wat hij zegt. Vö p. 130.
8. "Philologos" dat bij christelijke schrijvers ook de profane betekenis van 'wetenschapper' heeft, krijgt bij sommigen van hen: Clemens van Alexandrië, Origenes en vooral Athanasius (en wel in zijn Vita Antonii) de betekenis van 'bijbelkenner'. Zie G.R.F.M.Nuchelmans, Philologos. Zwolle 1950 en vooral Klaus Girardet, Philologos, in Klêronomia 2 (1970) pp. 326-333.
9. "d.i. die zichzelf tegenspreekt in eigen woorden en daden." s
10. De 'eenvoudige wetenschap' of de 'eenvoudige kennis' is een karikatuur van de ware kennis. Zij laat de geestelijke kennis voorbijgaan zonder eraan deel te nemen. Zij dringt niet door tot de kern der dingen, ze vat er alleen de uiterlijke verschijning van en maakt elke intuïtie van de bedoeling van God en haar ontwikkeling in de wezens onmogelijk. Marc le Moine p. 38 n. 38.
11. §4 Als de gevoelloosheid voor het tribunaal gesleept wordt, geeft zij ook harerzijds een welsprekende schildering van de verwoestende werking van haar daden. Vö p. 130.
12. d.i. het Lichaam en Bloed van Christus in de Eucharistie.
13. d.i. de oorzaken van haar ontstaan.
14. §5 d geeft de middelen om de gevoelloosheid te overwinnen. Vö p. 130.